

ről Vörösmartyról szólva Szerb Antal oly beleérző pátozzsal beszél. De ehhez legalább az utódok saruját megoldani méltó szellemek szükségeltetnek – mindkét oldalon.

Bán Zoltán András

„AZ OKOS FŐ ZABOLÁZZA A TŰZES IFJÚI SZÍVET!”

Kármán József: *Fanni hagyományai*
Unikornis Kiadó, 1991, 88 oldal, 145 Ft

„...kevés telkekben lakik annyi tiszta érzékenység, hogy csupa test és vér felett felemelkedhetne.”

(Kármán József)

„Forróan köszönöm, hogy ti is Fannimat kedveltétek... hogy az Urániátokba befogadtátok, s így fenntartottátok emlékeztél...” E sorok kíséretében adta közre T-ai Józsi elhunyt kedvesének hagyományait 1794-ben. S ha látná, nyilván hasonlóképpen köszönné meg az Unikornis-könyvek szerkesztőinek e takaros, 1991-es kiadást.

Miután nyilvánvalóvá vált, hogy a FANNI HAGYOMÁNYAI nem valamelyik korabeli német mű silány másolata, az irodalomtörténészeket már „csak” Kosztolányi kérdésének megválaszolása nyugtalaníthatta: „Honnan [Kármánnál] ...ez a tündökletes világosság, ez az európai szigor, mely érellebb főtől is meglepőbb volna?” (Pesti Hírlap, 1935.) A gordiuszi csomót Bíró Ferenc vágta át 1975-ben megjelent tanulmányában. (Irodalomtörténet-írásunk azóta is ezt az interpretációt tekinti hivatalosnak.) Bíró elismerte Kármán alkotói egyéniségét, de Fannit az érzékenység filozófiailag értelmezett archetípusának tekintve a XVIII. század végén általános növényember-felfogás jellemző példájává fokozta le. Szerinte a regény egy végtelenen szenzibilis lány elhervadásáról szóló *passziv* leírás. E vélekedés mintha ellentmondana Kármán írói célkitűzésének: „Nem viszketetség vételi fel velem a tollat: azzal a szándékkal [...] ülök le, hogy – »job-

bitsak!»” (A NEMZET CSINOSODÁSA.) Az Urániát is e szavakkal engedte útjára: „Légy »hasznos« társalkodónéja hazánk szerelmes leányainak...”

Az idézett elvek alapján, úgy vélem, lehetőség nyílik arra, hogy ne kizárólag szentimentális szórakoztató regényként olvassuk a FANNI HAGYOMÁNYAI-t, hanem olyan alkotás-ként, mely a jobbítás szándékával készült. Az ilyen nézőpontú olvasat szükségképpen eltér a hivatalos interpretációtól, így alternatív jellegű, s nyilván vitára inspiráló. Ám mindez talán nem válik kárára.

Kármán ismerni vélte a boldogság elérésének módját, s arra törekedett, hogy a boldoguláshoz vezető utat megmutassa olvasóinak. Szerinte a kiegyensúlyozott életvitel megvalósításához (a nála egymással szoros összefüggésben álló) vallás és erkölcs normatívának elfogadása szükséges. Erre pedig csak az képes, aki megfelelő racionalitással, vágyai és tettei felett józan eszének folyamatos ellenőrzésével él.

Kármán munkásságának java részét az erkölcssteleniség ellen vívott küzdelem töltötte ki. Urániáját a Magyar Hírmondóban ajánlva az alábbi témákat említette első helyen: „I. Erköltsi tudomány. Rövid és könnyű Elméledések erköltsi Tárgyakról. Erköltsi levelek.”

A vallásos életvitel kérdéseivel is több írásában foglalkozott. Az EGY ÚJ HÁZAS LEVELEI című művében például kiemelte: „Tanulhatnának [Júliától a gyerekei] tiszta és munkás vallást, emberszeretetet, nyájasságot...” A SZÜZESSÉG című allegóriájának kündulópontján a „Mértékletesség és a Vallás” biztosítja a harmóniát.

Kármán műveinek emberi kapcsolatait e szabályok betartása, illetve be nem tartása szerint minősítette célravezetőnek vagy céltelvestettnek. FEJVESZTETTSÉG című töredékében tökéletes a kapcsolat Szentandrásy Menyhért és Fruzina között, mert szerelmük mentes az „alacsony bujálkodás”-tól, s a fiú képes megfelelő ponton határt szabni Fruzina iránti rajongásának: „...a leányka nem volt imádozott bálvány vagy istenasszony...” Pozitív értelemben példaértékű A KINCÁSÓ Rozáliájának és Hildenburgjának szerelme is, akik noha esténként találkoznak („...jelen volt a csalogató alkalmatosság, melyet a hely és az idő adtak...”), mégsem tettek próbát egymás erkölcsén, s „a szent határlíneán által nem hágtak”. Nem mondhatók el a fentiek A SZÜZESSÉG cí-

mű allegória „csudálkozó leányká”-járól, aki enged a „*reltentő Siren*” (a testi gyönyörűség) csábításának, ezért el is hagyja őt a Becsület és az ég. Felmerül a kérdés: vajon melyik csoportba sorolható a FANNI HAGYOMÁNYAI? Tekintve, hogy ez Kármán legpontosabban megszerkesztett műve, találhatunk benne egy értékes és egy elítélendő kapcsolatot is. E szembeállított kapcsolatok szolgálnak a Fanni naplójából és leveleiből megismerhető történet két alappilléreül. Nézzük meg, hogyan!

Fanni, a tizenhat éves leány magányosnak érzi magát, és szeretetre vágyik. A harmonikus emberi kapcsolat akkor valósul meg számára, mikor megismerkedik Báró L-nével. Az idősebb barátné elbeszélései átalakítják vágyait. Báró L-né sokat mesél annak a szerelemnek a szépségéről, mely nemrég elhunyt férjével kötötte őket egymáshoz. Fanni most már a szerelemre vágyik, mely érzést T-ai Józsival találkozáskor egy bálon éli meg. Ám más szempontból is kiemelt figura Báró L-né. Az előbb említett kármáni alapeszmék egyikét képviseli, mikor így intü Fannit: „*Szeressen! de a természet és a józan ész törvényei szerént; a szerelem jó! de a vak szerelem veszedelmes.*” Fanni képtelen ennek a tanácsnak megfelelően közeledni T-ai Józsihoz: „*Ó, lelkelem barátném, hol vegyem én azt az erőt ezen indulatok szelvézésében, amelyben vergődöm.*” A szerelem Fanni kizárólagos élettető elemévé válik. Így mikor apja elszakítja T-ai Józsitól, összetörve ezzel a szerelmet, Fanni életképtelenül esik ágyának. Halála a regény végén nem meglepő, mindazonáltal aligha lehet kizárólag az apa tettével megindokolni különös körülményét és módját.

Mint láttuk, Kármán gondolkodásmódja szerint súlyos hiba, hogy Fanni nem tudja „*a józan okosság és virtus ítélőszéke elejébe*” (SZERETET ÉS HÁZASSÁG) vinni szerelmi felindulását. Ebből logikusan adódik a kérdés: hogyan képes akkor az erkölcsösség és a vallásosság kívánalmainak megfelelni? A válaszadás összekapcsolódik a Fanni halálát megelőző és kísérő események, jelenségek bemutatásával.

Fannit már szerelmi boldogságának tetőfokán kiközösítő környezete. „*Erkölcstelenség*”-gel vádolják. Láthattuk, milyen súllyal esik latba Kármánnál ez a szó, így aligha lehet komolyan venni, hogy az erkölcstelenség bélye-

gét néhány tánc és flört miatt sűtik Fannira. Később még jobban kirekeszti a társaság, úgy kerülük, mintha „*dögletes nyuvajában kínlódná*”. Magára hagyja legközevlebbi barátnéja, Báró L-né is, aki pedig nemrég visszanyert egzisztenciáját köszönheti a lány segítségének. Miért hát ez a szokatlan diszkrimináció?

Fanni és T-ai Józsi esténcént találkoznak a lány szobájában. Fanni csábítóbb a kelletténél: „*Hálóruhámban a kanapéra heveredtem.*” Következő vallomása már így hangzik: „*Összeroskad ez a test a lélek édes erőszakja alatt...*” (tudjuk, hogy lélekben milyen leküzdhetetlen vágyat érez Fanni T-ai Józsi iránt), s a találkáról szóló beszámolóját így zárja: „*magunkról elfelejtkezünk...*” (most Fanni teszi ki a mondat végére a sokat sejtető három pontot!). Nem nehéz levonni a következtetést: a két szerelmes elmerült a testi gyönyörök élvezetében.

A házasságon kívüli testi kapcsolat, a „*két lélek sympathizáló egységét baromi testiségre lealázó*” viszony (SZERETET ÉS HÁZASSÁG) Kármán szemében világraszóló erkölcstelenséget jelentett. Ilyen értelemben Fanni tettét bűnnek kell tekintenünk. Ez az oka annak a hátrányos megkülönböztetésnek is, mellyel környezete a lányt sújtja.

Fanni halálának módját azok a naplórészletek magyarázzák, melyek a testi kapcsolatot beismerő levél után következnek. Fanni annak tudatában kezd egyre hevesebb öngazolásba, hogy bűnt követett el. E folyamat pszichológiáját nagyon jól ismerte Kármán: „*Amit sokszor hallunk, a szokás végre elhületi velünk, és a habituált hazug végre önnön fillentésél is elhiszi.*” (A NEMZET CSINOSODÁSA.) Eszerint a XLIV. szakaszt, melyben Fanni az Úr színe előtt állítja szerelméről, hogy az „*üres minden salakjaitól a testiségnek*”, úgy kell értenünk, mint Isten félrevezetésére tett kísérletet. A lányt elkövetett bűne egyre mélyebbre húzza, végül az LIII. részben elvitatja Isten megkérdőjelezhetetlen helyét: „*Bocsáss meg, számakozó Isten! midőn téged imádluk [...] akkor is közelélp az ő [T-ai Józsi] ábrázatja...*” Ez pedig már bálványimádó istentagadás (ellenpéldaként emlékezzünk Szentandrásy Menyhért szerelmére!), az elkövetett bűnök legsúlyosabbika.

A bemutatott erkölcsi és vallási vétkeknek megfelelően Kármán e két területről válogatva Fanni haldoklásának elemeit. A lány elmű-

lásának módja egyrészt párhuzamot tart egy korabeli toposszal. A XVIII. század vallásrökölcői irataiban úgy olvashatunk a testi gyönyörűségről, mint amely „...el-rontya a testet és egészséget; mert az olly bűn, a mely a testet meg-erőtleníti, és különbféle nyavajáknak hajlékává teszi [...] az halált is sieteti” (ERKÖLTSI PRÉDIKÁ-TZIÓK. Kassa, 1792.) Másrészt emblemikus kapcsolatok érhetők tetten Fanni elsovadásának módja és Mózes második könyvében a „Ne legyenek neked idegen isteneid én előttem” parancsolat ellen vétőkre kiszabott büntetés között. „És ha megszegitek rendeléseimet [...] bizony azt cselekszem én veletek, hogy tetleneességet bocsátok reátok: a »szárazbetegséget« és a »forrólázt«, melyek »szemeket« égetnek és lelkeket epestenek.” (3MÓZ 26,16) Fanni így hal meg: „»Százazak szemeim« [...] mondják, hogy egész éjjel a »forró-hideg« kinzott...”

Fanni és T-ai Józsi szerelme negatív példa. A Fanni-Báró L-né barátság a kármáni életművet tekintve A KINCÁSÓ boldogan révbe érő szerelmespárjának ellenpontja. Fanni történetének tanulsága, hogy bizonyos korlátok (józan ész, erkölcsösség, vallás) át lépésével a szerelem felkeltette szabadságérzetet bűnös és büntetendő hevületté válhat. Kármán József figyelemre inü hölgyolvasóit: ne kövessétek el Fanni bűneit, mert „...a szerencsétlen asszonyi nem fel nem kelhet többé, ha egyszer elesik. A szánakozás gyászolhat itt, de helyre nem hozhatja, ami elveszett. Nincs engesztelő áldozat hibáidért!” (A SZÜZESSÉG.)

Tanner Gábor

EGY ELRAGADTATOTT VERSESKÖTET

Rákos Sándor: Csörte
Szépirodalmi, 1991. 108 oldal, 120 Ft

Az Újhold nemzedéke már az ötvenes évekbeli elhallgattatás előtt az elhallgatás törvényeinek hatálya alá került. A háború talán utolsó parancsát adta ki, amikor megszólalt bennük: „légy néma, ne tudj rólam beszélni!” – és felvette a szorongás áruháját, hogy elrej-

tőzzék a béke éveit alatt. Ennek a belső parancsnak ellenében írta le Rákos Sándor is minden szavát. A némaság – amely a múlt idő hangszekrényében felerősödött, mintha csak zaj lenne – Nemes Nagy Ágnesnél és Pilinszky Jánosnál roppant távolságokká tolt szét a szó- és sorközöket, és így a vers valódi tartalmává vált, a némaság Rákos Sándornál a vers virtuális tartalma maradt, mintegy mögéje került, a takarásába. Az, hogy a némaságot mivel takarjuk el, mindig esetleges. Esetlegessé lettek Rákos Sándor versei is, annak ellenére, hogy a költői alapállás egyszeri és meghatározott volt.

Minden új kötet új fordulatot jelzett a kritika számára, amely jóindulatú tanácsalansággal érzett minőségi emelkedést az éppen soron következő változat láttán. A megelégedés azonban – kimondva, kimondatlanul – soha nem volt teljes. Nehezen volt megfejtethető, hogy egy lehetőségeiben látszatra pazar költői alkat miért nem éri el a számára rendelt teljességet. Úgy tűnik számomra, hogy Rákos Sándor volt a háború utáni magyar költészet Midasz királya. A téma, ami után nyúlt, arannyá változott. Ugyanakkor nyúlhatott bármi után, az csak és kizárólag arany lett. A korlátlan hanghordozásbeli szabadságnak az alján ott feszültek a feloldhatatlan némaság görcsei, amelyekről egyik legnagyobb versében a RASZ SAMRA TORZÓI-ban számot is adott.

A kritikai hagyománnyal megegyezően Rákos Sándor új kötetét, a CSÖRTÉ-t a meg nem értettség mitikus kódéba takart életmű fordulópontjának érzem. Rákos Sándor költészetének erényei e kései kiteljesedés megvilágításában tisztán láthatók.

A kötet legizisztábban megcsendülő darabjai azok a négysoros strófájú, néha szonett alakú, puritán versek, amelyekkel Rákos Sándor egy új verstípust teremtett, a komor dalét, és amelyeket úgy is olvashatunk, mint válaszokat egy végsőkéig leüszult szituációban, ahol a halál teszi fel monoton kérdéseit. A halálról való gondolkodás általában szerep, amit a halál előtt játszunk. Ezekben a szerepeken Rákos Sándor már túl van, mert majdnem túl van a halálon. Túl lenni a halálon csak a meghalással lehet, de védetté válni vele szemben lehet akkor is, ha a halandót betöltő a teljes védtelenség tudata – legutolsó